

Harinck, G., Neven, G. W., ed., *Ontmoetingen met Herman Bavinck* (Ad Chartas-reeks IX; Barneveld: De Vuurbaak, 2006, 343 blz., €17,90, ISBN 90 5560 307 4).

Abraham Kuyper ontwierp het neocalvinisme en zette het kerkelijk stevig op de kaart. Maar de belangrijkste weergave en doordenking ervan was de *Gereformeerde Dogmatiek* (vier delen, eerste uitgave 1895-1901) van zijn opvolger aan de Vrije Universiteit vanaf 1902, Herman Bavinck (1854-1921).

Bavinck was dus niet zo maar één van Kuypers volgelingen. Dat was hij in feite ook niet. Hij was een heel andere persoonlijkheid en nam op allerlei punten eigen posities in. Bavinck was gestempeld door het feit, dat hij opgegroeid was in de kring van de Afscheiding. Onder mensen dus die de minachting en onderdrukking, ondergaan in de eerste jaren na 1834, nooit geheel konden vergeten. Zij waren gehecht aan de eigen traditie maar gevoelden zich vrij tegenover de heersende meningen en combineerden een stevig zelfvertrouwen met een bescheiden optreden.

Herman Bavinck ontving zijn eerste onderwijs in de theologie aan de Theologische School te Kampen, waar hij in 1874 als nauwelijks twintig-jarige afstudeerde. Veel Afgescheiden voormannen werden op die leeftijd voorganger van een gemeente, maar de jonge Bavinck werd vervolgens student in Leiden, de bakermat van de moderne theologie. Hij sloot er enkele vriendschappen (die met de islamkenner C. Snouck Hurgronje is het meest bekend geworden) en behaalde er in 1880 de doctorsgraad. Na een kortstondig predikantschap werd hij in 1882 docent aan de Kamper Theologische School.

Bavinck was dan wel een zeer overtuigd Afgescheiden theoloog, hij herkende in Kuyper een gereformeerde geestverwant. Daarom zette hij zich, bij alle verschillen, met hem in voor de eenwording van de Afgescheiden en Dolerende kerken, wat in 1892 leidde tot hun vereniging in de Gereformeerde Kerken in Nederland.

Kuyper had al voordien getracht hem voor de VU te werven, maar het kostte Bavinck jaren om Kampen op te geven voor Amsterdam. Dat was niet alleen een kwestie van trouw aan de Afgescheiden kring. In 1894 liet hij zich door Kuyper gebruiken om de jurist en politicus A. F. de Savornin Lohman te verwijderen van de VU, maar zelf liet hij zich pas in 1902 overhalen er benoemd te worden – niet als collega maar als opvolger van Kuyper. En in 1915 trad hij regelrecht op tegen Kuyper als schrijver van een brochure over *Leider en leiding in de Anti-Revolutionaire Partij*. Bavinck bewonderde Abraham Kuyper evenzeer als hij zijn zelfstandigheid tegenover Abraham de Geweldige bewaarde.

Introvertie en wereldmijding, kenmerk van veel Afgescheidenen, had Bavinck al jong afgelegd. Hij geloofde in de actualiteit van de gereformeerde traditie. Hij zette zich met alle krachten in voor de verankering en verdieping van de neocalvinistische levens- en wereldbeschouwing. Hij diende de opbouw en uitbouw van het gereformeerde leven – hij was niet alleen actief op kerkelijk terrein, maar ook in de politiek (als lid van de Eerste Kamer en voorzitter van

de Antirevolutionaire Partij). Ook was hij zeer betrokken bij het christelijk onderwijs: naast de dogmatiek en de filosofie boeiden hem ook de pedagogiek en de psychologie.

Bavinck gaf dus leiding aan de orthodox-protestantse wereld, maar zijn optreden had weinig triomfantelijks, eer iets zoekends en vragends; hij luisterde werkelijk naar anderen en zijn apologetiek was immer heus van toonzetting. Bavinck was een fijnzinnige geest, genuanceerd en open. Zijn schrijven dwong volgeling, vriend en andersdenkende na te denken over de gereformeerde visie op mens en samenleving. Sommige Kuypertianen vonden hem te weinig beslist, zijn onderwijs bood te weinig vaste waarheden. Veel anderen herkenden in hem echter juist een waarlijk grote en vrome wetenschapper, die vanuit eigen diepe overtuiging zocht naar antwoorden op de uitdagingen van de moderne cultuur en samenleving.

De bundel *Ontmoetingen met Bavinck* laat zien dat hij ook bijna een eeuw later nog mensen boeit. De bundel vormt de neerslag van een congres dat in 2004 in Kampen/Amsterdam plaatsvond. Een deel van de twintig bijdragen in de bundel gaat in op de biografie van Bavinck. George Harinck schetst Bavincks verblijf als docent in Kampen en tracht hem vanuit vergelijkend Amerikaans perspectief te plaatsen (Bavinck bezocht de USA enkele malen), A. Th. van Deursen analyseert zijn relatie met de VU, Arnold Schilder vergelijkt Bavincks uitgangspunten ten aanzien van het publiek terrein met die van de contemporaine econoom en bankier Gerrit Vissering, terwijl J. H. P. Donner met name het Eerste Kamerlid Bavinck bevraagt vanuit de maatschappelijke (en politieke) vraagstukken van heden. Inderdaad stimulerende ontmoetingen, die doen verlangen naar de studies die R. H. Bremmer (*Herman Bavinck als dogmaticus* (Kampen, 1961); *Herman Bavinck en zijn tijdgenoten* (Kampen, 1966)) en Jan Veenhof (*Revelatie en inspiratie. De openbarings- en Schriftbeschouwing van Herman Bavinck in vergelijking met die der ethische theologie* (Amsterdam, 1969)) over Bavinck schreven. De overige bijdragen zetten die kennismaking voort, maar ze vragen gemiddeld enige theologische kennis en belangstelling. Zij geven bijvoorbeeld een vergelijking van Bavinck met Guardini (J. Veenhof) of zijn visie op de godsdienstwetenschap (J. N. Bremmer), het oorlogsvraagstuk (D. van Keulen), de rol van de wijsbegeerte in de theologie (J. Veenhof), de islam (A. Wessels) en de katholiciteit van de kerk (M. E. Brinkman). Andere beschrijven kernbegrippen uit zijn theologie of zijn invloed op de Oud-katholieke theoloog A. Rinkel en zijn uitstraling in Italië en Korea. Een interessante bundel met bijdragen van uiteenlopende kwaliteit over tal van aspecten van Bavinck en zijn omgeving dus.

G. J. Schutte

Kok, D. W., Hellinga, O., ed., *Diarium Furmerii. Dagboek van Bernardus Gerbrandi Furmerius 1603-1615. Lands-geschiedschrijver van Friesland* (Leeuwarden: Fryske Akademy, 2006, 262 blz., €32,-, ISBN 90 6171 008 1).

Onder de signatuur Hs 1184 bezit de Provinciale bibliotheek van Friesland – onderdeel van Tresoar – een reeks autobiografische aantekeningen, geschreven door Bernardus Gerbrandi Furmerius (1542-1616). Deze auteur was vanaf 1597 tot zijn dood lands-geschiedschrijver van Friesland, maar die prominente positie heeft niet kunnen voorkomen dat over het leven van deze geleerde Fries betrekkelijk weinig bekend is. Tijdens de Opstand verbleef hij lange tijd in het buitenland, vervolgens diende hij waarschijnlijk in het Staatse leger, en nadien schreef Furmerius nog een negental geleerde werken. Zijn *Diarium* bestrijkt de periode 1603-1615 en bestaat uit een Latijnse tekst die is aangevuld met Nederlandse passages – veelal overgenomen uit resoluties of plak-katen – en een enkel ingebonden pamflet. Deze verzameling is nu als editie door de Fryske Akademy uitgegeven en gaat vergezeld van een heldere Nederlandse vertaling.

In de beknopte inleiding geeft D. W. Kok een karakterisering van het *Diarium Furmerii*: ‘het is een echt dagboek’, schijft hij, ‘een literair genre dat gerekend wordt tot de zogenaamde egodocumenten’. Toch is er volgens Kok ‘iets vreemds’ aan de hand met het handschrift. Het *Diarium* bestaat namelijk uit (militaire) nieuwsberichten en opmerkingen over het weer met slechts hier en daar een persoonlijke notitie. Over de functie van deze combinatie van nieuws en commentaar, de modellen waarop Furmerius zich mogelijk baseerde, en de uniciteit van deze dagboekvorm laat de inleiding weinig los. Toch krijgen we daarover na lezing van Furmerius’ verslagen wel een globaal beeld. Zo valt uit de tekst af te leiden dat de schrijver zijn notities vaak pas enige tijd na dato moet hebben opgetekend. Wijsheid achteraf kenmerkt de kroniekmatige behandeling van veel militaire en politieke verwickelingen en bijvoorbeeld ook de invloed die natuurverschijnselen hierop uitoefende. Haast *en passant* maakt Furmerius ons tevens deelgenoot van gebeurtenissen in zijn eigen leven. ‘Mijn vrouw [is] op de 6^e van die maand overleden’, lezen we op pagina 11 en even verderop onderbreekt Furmerius een betoog over Maurits’ militaire manoeuvres met de opmerking dat ‘mijn oudste dochter Jana omstreeks acht of negen uur ’s namiddags door een verstikking van de baarmoeder vroom in de Heer [is] ontslapen.’ De ontijdige dood vormt ook elders een ominous thema in het *Diarium*, al voelt Furmerius nergens de behoefte daarop uitgebreider te reflecteren. Introspectie lijkt vrijwel afwezig in dit ‘dagboek’. De persoonlijke observaties waarmee hij het nieuws becommentarieert lijken soms eerder bedoeld te zijn om de ‘waarachtigheid’ van een bepaalde gebeurtenis te beklemtonen.

De schrijver laat zich nergens uit over zijn beoogde lezerspubliek, maar de kroniekmatige opzet, het gebruik van Latijn en zijn positie als lands-geschiedschrijver doen vermoeden dat hij het *Diarium* als onderdeel zag van zijn geleerde beroepsuitoefening. Verwijzingen naar tijdgenoten als Justus Lipsius